

RODNI ASPEKTI DRUŠTVENIH PROMENA¹

Apstrakt: Rodne uloge se menjaju sa promenama prioriteta i sfera društvenog uticaja u velikim istorijskim promenama. Tranziciona društva su prošla kroz značajne promene strukture društva i to je u odgovarajućoj meri uticalo na rodne uloge. Retradicionalizacija i globalizacija igraju važne uloge u tom procesu.

Ključne reči: tranzicija, rod, Srbija, društvo, uloga.

U uvodu bih želela da ukažem na opšte aspekte globalizacije, posebno na ono što ću nazvati „viškom muževnosti“ u eri globalizacije.

Pojave koje prate globalizaciju razlikuju se po tome koliko su nam poznate iz istorije. Jedna vrsta tih pojava je u vezi sa humanističkim idealom čovečanstva kao bratstva ideja i znanja ujedinjenog u racionalnoj saradnji. Možemo ga pratiti makar od Svetog Avgustina i nalazimo ga i u drugim ideologijama, osim hrišćanske i komunističke.

Druga vrsta pojava koje prate globalizaciju je novijeg porekla. Savremena tehnološka i informaciona revolucija kao i stepen geostrateške ravnoteže čine i globalnu ekonomiju i „novi svetski poredak“ vojno i politički međunarodnim i sveobuhvatnim kako u geografskom tako i u smislu sfera uticaja.

Kulturni aspekti savremenosti su izrazito rodno obeleženi stoga što „novi svetski poredak“ favorizuje pitanja, težnje, stavove, razvoj i odlučivanje koji se obično povezuju sa muškim preferencama i muževnim osobinama. U aristotelovskoj klasifikaciji vrlina neophodnih za postizanje „dobrog života“, a postizanje „dobrog života“ je jedna od najmoćnijih ujedinjujućih sila globalizacije, vrline koje se povezuju sa „muževnošću“ zauzimaju prvo mesto u pravilnom usmeravanju naših težnji.

¹ Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom „Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost“, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149031).

Moćna muževnost ovakvog stava prema globalizaciji proističe iz razumevanja sveta kao skupa novih granica. Iz tog razumevanja sledi da je časno i vredno slave, pa čak i korisno i životvorno „smelo ići gde niko ranije nije kročio“. „Ženstveni“ stav razumevanja i prihvatanja u prvom planu, a nametanja i menjanja u drugom planu posustaje pred hitnošću promena. Pozitivne aspekte promena međusobnog mešanja treba da prihvatimo u duhu razumevanja sopstvenih granica pre traženja novih.

Globalizacija ima i ekspanzivne i integrativne osobine. Njena ekspanzivnost favorizuje princip prodora i pobede, prevladavanja i sveobuhvatanja, sve ono što je tradicionalno povezano sa muževnim vrlinama, samom muževnošću i što proističe iz moćne penetracije puti i teritorije, znanja i moći.

Muškarac, kao onaj koji lovi, vlada i preovlađuje, po Aristotelu poseduje vrline hrabrosti i časti, ali će on ipak ostaviti počasno mesto među vrlinama vrlini koja ih sve obuhvata i usaglašava, mudrosti koja se ne može postići u kulturi direktnog trenutnog zadovoljavanja svake želje i radoznalosti. Pobedio je savremeniji koncept muževnosti kakav opisuje Klaus Tevelajt [Klaus Theweleit] u *Muškim fantazijama*.²

Priče o porazima i pobedama romantično boje imperijalni duh vremena kome se možemo predati ili se uključiti u njegovo sprovođenje. Vrline muškarca, a naročito „muškarčine“ dobijaju na vrednosti sa dolaskom svakog novog doba.

S postkomunističkim stavom prema globalizaciji preovladava zbunjenost. Svet se u isto vreme otvorio i zatvorio i divlja groznica nesigurnosti i borbe za preživljavanje je obuzela sve. Prvi, drugi i treći, možda i četvrti svet, levo i desno, istok i zapad, sever i jug, davali su izvestan kontekst postojećem neredu, tako da je svako mogao da nađe svoje mesto na nekoj vrsti mape. Sada se mesto grabi u pretrpanom autobusu.

U jugoistočnoj Evropi, u zemljama postkomunizma, postoje izvesne specifičnosti u promeni rodničkih uloga koje su od interesa za rodni aspekt društvenog istraživanja.

Svaka ideologija nameće izvesni javni moral. Kada društvo menja svoju strukturu menjaju se i uloge određenih grupa ljudi, pa tako i rodne uloge. Kao što bi Aristotel rekao nije isto biti dobar

² Grafički zavod Hrvatske, 1983, Zagreb

slobodan čovek i dobar rob; slično tome, muškarce i žene krase različite vrline. Ideološke promene dovode do izvesnih promena u ponašanje među polovima i preuzimanju rodnih uloga.

Druga Jugoslavija je bila društvo u isto vreme komunističko i patrijarhalno koje je ženama preporučivalo ulogu korisnih pomoćnica. Vrline istrajnosti, vrednoće, kooperativnosti, poslušnosti, skromnosti i čednosti, hvaljene su u isto vreme kao i nezavisnost, ravnopravnost, kompetencija i rukovođenje. Ta kombinacija je proizvela donekle zastrašujuću vrstu „čudesne žene“ kojoj ste mogli težiti ili je se plašiti. Mi ostali smo se trudili koliko smo mogli, često osećajući da zaostajemo u vrlinama. Žene postkomunističkog, neonacionalističkog, neotradicionalističkog i neoprimitivnog društva su sklonije igri, često su iznad ili ispod, ali ne sasvim u istoj ravni kao muškarci. Florens Najtingejl [Florence Nightingale], Merilin Monro [Marilyn Monroe] i „moderna žena“, ko god ona bila, sve igraju glavne uloge u farsu modernizacije kakva je tranzicija. Ideal dame kao kontrolišući formalni uticaj je ideal koji nikada nije iscrpljen, makar delovao pomalo starinski. Dama je uvek uslužna i uvek fina prema slugama. U društvu naglih promena i brzog raslojavanja otvaraju se različite uloge za žene.

Ovde upotrebljavam koncept identiteta kao skupa ispunjavanja raznovrsnih društvenih uloga koje čine veze jedne osobe čineći je bićem koje se nalazi u preseku nekoliko društvenih krugova. U bilo kom društvu najbolji način da se sve te uloge ispune i da se stekne odobravanje daje ženama mušku validaciju koja im je društveno, a često i psihološki neophodna. U tom kontekstu „ženstveno“ i „muževno“ su termini koji definišu načine na koje smo uspeli da valorizujemo rodni identitet kroz određene modele samoizbora (Martin Matušić³).

Kada društvo prolazi kroz radikalne promene menja se pogled na to koji je pravi, najbolji, najprikladniji način da se ispune te uloge. Pokušaću da skiciram neke najprepoznatljivije uloge koje žene ispunjavaju i način na koji su se one promenile od vremena mog detinjstva, paradigmatičkog za realni socijalizam samoupravnog tipa, do mog sadašnjeg iskustva u društvu izgrađenom na ruinama ovog pretrodnog. Ovo je jedan primer simultanih identiteta u tranzicionom periodu: „članica Hrvatskog sabora – jedna od svega tri posto žena

³ *Postnacionalni identitet*, str. 131.

tamo – navela je tri činjenice o sebi predstavljajući se hrvatskoj javnosti, redosledom po važnosti, prva je činjenica da je ona Hrvatica, druga da je majka petoro dece, a treća da je farmaceutkinja.⁴

Poredak važnosti ovih činjenica/uloga/identiteta pokazuje strukturu tranzicionog društva kao nacionalističkog, patrijarhalnog i, na kraju, takođe, kapitalističkog. Igranje uloga, tumačenje snova i promena odlika su strategije adaptacije i transformacije identiteta. U svakom društvu ima uloga koje se moraju ispuniti. Neko mora da inspiriše, da bude vođa, sveštenik, veliki čovek, naučnik, filozof ili umetnik. U vremenu previranja u Jugoslaviji te uloge su odigrali članovi kluba starih drugara, kao što je Udruženje književnika u Francuskoj 7 ili SANU.

Odbrana i pobeda na prvim linijama fronta u ulozi vojnika, ratnog izveštača, velikog generala ili istoričara je u svim društvima prvorangirana a nekada se to formalizuje i kao kasta, koja je skoro uvek ekskluzivna i pripada samo muškarcima, tako da se žene ne nalaze u najvišim rangovima transformacija sem po slučajnostima talenta, rođenja ili braka koje bi ih njihovom asocijacijom sa prvorangiranim muškarcima smestila u najviši sloj. U preostalim slučajevima ostaju im uloge zabavljača trupa javno, a generala privatno, muza poznatih autora i slično, ali kao i u svakoj dramatičnoj društvenoj promeni stabilnost svake društvene uloge je pod pretnjom proizvodeći preterane zahteve za potvrdu pripadanja vladajućoj klasi. Neko mora i da radi, kopa, podučava, propoveda, proizvodi, mesi, itd, što su dovoljno nepretenciozne uloge za bilo koga.

Reproduktivna politika je u vreme štednje i umerenosti u obnovi preporučivala dvoje dece, a sada preporučuje troje u zemlji raspadajućeg zdravstvenog, obrazovnog i socijalnog sistema u prenaseljenom svetu u kome se bezbrižna opuštenost nadmeće sa očajanjem.

Dekorativne uloge su se promenile od učešća u godišnjm proslavama Titovih rođendana u vidu sletova kao izraza ljubavi do životnom predsedniku i večnoj domovini do učešća u neukusnim TV emisijama koje na niskom nivou obrađuju politiku, kulturu, umetnost i svakodnevni život sa istom predanošću tom vidu društvenog angažmana.

Primerna radnica postaje švercerka, finansijski ekspert za promenu deviza, recepcionerka, bajagi poslovna sekretarica, poslovna

⁴ Dubravka Ugrešić „Mi smo dečki“, 23. u *Ženske studije* 4/1996, str. 13.

pratnja i slično u novoj ekonomiji. Niske nadnice se izjednačavaju sa ličnim neuspelom i inferiornošću, žene internalizuju vrednost sebe samih kroz nisku cenu svog rada (Bel Huks [bell hooks]⁵). U osakaćenoj ekonomiji žene primaju nadnice ispod nivoa preživljavanja i njihov nelegalan rad koji doprinosi preživljavanju porodice dvostruko degradira kroz prirodu posla i percepciju takvog zaposlenja kod kuće. To je prava regresija u odnosu na relativnu stabilnost i ravnopravnost u prethodnom društvu.

Kriza postkomunizma, to jest tranzicije, to jest ranog kapitalizma, ne ostavlja vremena za prilagođavanje. Reproductivna uloga postaje sve značajnija u životu žena. Mediji, zvanične institucije i društveno okruženje insistiraju na idealu trećeg deteta, abortus je manje pristupačan, a nematerinske uloge sve više iščezavaju. Kao što reče heroina jednog holivudskog filma, povodom svog neuspeha u poslu glumice: „Mogu da budem nešto drugo, mogu da budem kelterica, mogu da budem supruga“. Ponekad se zaboravlja da to može biti i profesija. Pri smanjenju istinskih profesionalnih prilika to može biti primamljiva opcija, isključiti se iz javne sfere u loša vremena i prepustiti se zaštiti muškarca. Kao što slogan „privatno je političko“ kaže, promene na gore u javnoj sferi uvek nađu svoj odraz u privatnim životima. Čak i poznata feministička pitanja, kao što su silovanje i reproductivni izbor, posmatraju se kroz uloge muškaraca, muškaraca koji siluju „saveznice“ ili „neprijateljice“ ili muškaraca koji u okviru patriotskog zadatka prave po treće dete. Kada je svaki muškarac potencijalni ranjenik a svako dete potencijalno siroče, uloga svake žene viđena je kroz potencijal brige i nege i postaje uloga majke/bolničarke.

Mit seksualne moći, uvek prisutan i u usponu u vrlo novom svetu novog primitivizma takođe škodi percepciji sopstvenih uloga većine žena jer su sveprisutne silikonske ikone uspeha u šljaštućem svetu reklama lokacija eskapizma muškarca koji je odsutan od kuće ali je prisutan preko svog predstavnika superheroja, mitski nadmoćnog i u društvu partnerke naglašenih atributa. „Ne treba izgubiti iz vida da u svakoj situaciji nejednakosti grupa koja ima izvesne privilegije gubi mnoge dimenzije svojih optimalnih kapaciteta bivajući zarobljena u nametnutoj ulozi stvarne ili virtuelne dominacije.

⁵ *Feministička teorija „Od margine ka centru“*, str 104.

Pogubni uticaj patrijarhata na muškarce pojačan je uslovima koji su vladali u našem društvu poslednjih decenija.“⁶

Agresivnost je vrtlog koji usisava žene i kao saučesnice i kao objekte, tako da se žene identifikuju sa muškom moći kao pomoćnice, a takođe internalizuju viktimizaciju što čini težim distanciranje od muškarca neophodno za rađanje feminističkog pokreta.

Možda sva društva imaju budućnost sličnu postkomunističkim društvima pošto će nove tehnologije povezati postkomunizam sa postindustrializmom. Komunistički ideal učiteljice u postkomunizmu se pretvara u ideal novinarka kako era prosvetiteljstva ustupa pred dobom komunikacija, obrazovanje pred informacijama, a autoritet pred radoznalošću.

Ideal domaćice u okviru komunističke etike, koja sledi protestansku radnu etiku, nalazi ispunjenje u pomoći i brizi o drugima; dok postmoderna kapitalistička porodica duguje svoju strukturu (makar stilski) srednjovekovnoj raspuštenosti.

U doba velikih promena identiteti se menjaju da zadovolje zahteve društvenog okruženja. Rigidna stilistika klase u klasičnom smislu gubi se sa rastakanjem srednje klase i ulaženjem u kalupe najnovijeg trenda ili najpoželjnijeg životnog stila. Uloga superžene gubi na značaju sa smanjenjem prepoznavanja različitih kompetencija koje su bile zalag emancipaciji.

Stalna osujećenost prati ne samo smanjenje zadovoljenja potreba, već i povećanje prepoznavanja virtuelnih potreba, dok neka vrsta američkog sna preuzima postkomunističku slojnu pokretljivost na tržištu staklenih perli: „Američki san se stalno prilagođava dvema grupama ljudi koji žive iznad svojih mogućnosti – novih bogataša koji počinju da ispunjavaju svoje ambicije i bivših bogataša koji se polako odriču svojih navika.“⁷

Vrline novih ženskih ideala su ili vrline ženstvenosti kao što su kapricioznost, ekstravagancija i frivolnost, ili vrline ženskosti kao što su plodnost, materinstvo i razumevanje. U toj zbrci ne čudi što je jedna od najpoznatijih turbo-folk zvezda, Ceca, takođe i predsednica fondacije koja promovise rađanje trećeg deteta, što čini

⁶ Natalija Mićunović, „Uticaj tranzicionih faktora na rodne odnose u Srbiji“ u časopisu *Filozofija i društvo* 1/2006, str. 90.

⁷ Luis Lephem [Lewis Lapham], *Novac i klasa u Americi [Many and Class in America]*, str. 58.

bezumnoj ekstravaganciji u siromašnoj zemlji. Sasvim logično, ona je udovica poznatog vođe organizovanog kriminala.

Jedan od heroja modernih vremena, glavni glumac iz filma Makavejeva „Mramorno dupe“, transvestit koji se pojavljuje u istoj televizijskoj emisiji sa jednim od vodećih političara i jednom od „dama sedme sile“ parodira njih oboje. Njegova apsurdno feminizirana pojava ni ne pokušava da se ozbiljno predstavi kao ženska, dok su mu konverzacija i ponašanje agresivno muževni, čime on parodira čitav niz javnih ličnosti koje nesvesno karikiraju žene i muškarce. Benigno dekorativna, skoro providna, voditeljka emisije pruža mu savršenu podlogu kao ilustracija pobjede stila nad sadržinom u medijima.

Ima li izlaza? Izlaza uvek ima, samo se često pitamo koji da izaberemo. Sigurno je da je moguća ženska strategija da izbor ostave onima koji su bili dovoljno glupi da izađu iz pećine da ubiju životinju za jelo, mada bi se trebalo pobrinuti da ih ubijanje zveri ne zanese previše i da ne zaborave da se vrate u pećinu. Šta da radi feministkinja? Plivanje bez bicikla, da parafraziramo Gloriju Stajnem [Gloria Steinem], čini se kao najbolja osveta.

Natalija Mićunović

GENDERED ASPECTS OF SOCIAL CHANGE

Summary

Gender roles are changing with the change of priorities and spheres of social influence in great historical upheavals. Transitional societies have undergone significant changes in social structure and gender roles have been influenced accordingly. Retraditionalization and globalization play important roles in that process.

Key words: transition, gender, Serbia, society, role.